

Sønderjysk genforening 1920 / 2020

Jørgen Kühl

er rektor for A.P. Møller Skolen i Slesvig/Tyskland og honorar-professor i mindretalsforskning ved Europa-Universität Flensburg. Hans forskning omhandler nationale mindretal og grænser i Europa. Har skrevet og udgivet en lang række værker; herunder bøgerne Tyskere i Øst (1997), Den dansk-tyske mindretalsmodel og Europa (2003), Ein europäisches Modell? (sammen med Robert Bohn, 2005) og Sydslesvigs danske historie (sammen med Lars N. Henningsen, René Rasmussen og Martin Klatt, 2009, 2013).

Mirjam Gebauer

er lektor i tysk litteratur og kulturhistorie ved Aalborg Universitet. Hendes forskning omfatter arbejde med natur-kultur-opfattelser, postmigration og kulturel hybriditet. Har udgivet bøgerne Reframing Migration, Diversity and the Arts: The Postmigrant Condition (sammen med Moritz Schramm, Sten Pultz Moslund, Anne Ring Petersen, Hans Christian Post, Sabrina Vitting-Seerup og Frauke Wiegand, 2019) og Rhythms Now: Henri Lefebvres Rhythmanalysis Revisited (sammen med Steen Ledet Christiansen, 2019).

Rune Delfs

er uddannet cand.mag. i tysk og mediefag. Han afsluttede studiet ved Aalborg Universitet og blev derefter ansat som videnskabelig assistent for bl.a. tysk virksomhedskommunikation, litteraturhistorie og mediekultur. Hans fokus ligger på dansk-tyske relationer indenfor kultur- og filmhistorie. Særligt kan der fremhæves arbejdet om den danske filminstruktør Lars von Trier og hans referencer til tysk litteratur, film og historie. For tiden er Rune Delfs aktiv som oversætter i København og arbejder som freelance forfatter på en bog til tyskundervisningen i Danmark.

Abstract

Denmark's reunification with the Southern Jutland parts of the country, a result of the treaty of Versailles after World War I, took place on July 9, 1920 after a referendum in February the same year. This referendum would determine the geopolitical shape of Denmark which has lasted until our days. On both sides of the new border emerged minorities who felt that they belonged to the country on the other side of the border. Thus, the reunification of Southern Jutland with Denmark did not appear to everyone involved as a success. However, the reunification can be regarded as an important momentum in the Danish-German relationship, not only from a geopolitical perspective, but also from a cultural one. This relationship which was developed through the course of many centuries can be traced in numerous works of art, music and literature. In this issue of *Academic Quarter* the centenary of the reunification is used as an occasion for an interdisciplinary view on the historical event itself and the discourses which revolved around it.

Keywords: Southern Jutland reunification, Danish-German relations, intercultural interaction in the borderland, border culture, minorities.

2020 er på mange måder et bemærkelsesværdigt år. Det er året, hvor Covid-19-pandemien dominerede hele verden og afstedkom mange undtagelses- og særregler, som næppe mange havde haft fantasi til at forestille sig for et års tid siden. Staterne og samfundene er blevet præget af begrænsninger i det civile og private liv, som med ét har defineret grænser og påbud for adfærd. Maskepligt, afstandskriterier, nedlukning af det kollektive liv, begrænsning af kontaktpersoner, nødvendige hensyn til risikopatienter og mere til har for mange været en udfordring, og er blevet oplevet som grænseoverskridende, selv om der generelt findes stor forståelse for nødvendigheden.

2020 skulle i Danmark og Tyskland have været præget af noget helt andet. Det er det officielle dansk-tyske kulturelle venskabsår, som skulle have budt på et stort udvalg af tyske kulturelle tilbud i Danmark og danske i Tyskland, som hver især skulle sætte nabolandet og de fælles kulturelle bånd og inspirationskilder på dags-

ordenen (Danmark i Tyskland. Udenrigsministeriet, n.d.). Kun en del af aktiviteterne kunne gennemføres som planlagt, en del blev afholdt virtuelt – ligesom mange andre aktiviteter, møder, konferencer, udstillinger, events m.v. flyttede fra det fysiske til det virtuelle rum.

2020 er også 100-året for grænsedragningen mellem Danmark og Tyskland som følge af fredsslutningen efter Første Verdenskrig. Det skulle også markeres med en stor buket af arrangementer. Covid-19-pandemien forhindrede imidlertid også her gennemførelsen af de fleste, herunder den store folkefest med kongelig deltagelse på Dybbøl Banke (Genforeningen 2020, n.d.). På grundlag af bestemmelserne i Versailles-fredstraktaten fra 1919 blev der den 10. februar og 14. marts 1920 gennemført folkeafstemninger i det nordlige og mellemste Slesvig. Resultatet blev, at Nordslesvig blev forenet med Danmark.¹ Det fejres på dansk og i Danmark som genforeningen. Derved opstod det tyske mindretal i det, vi i daglig tale betegner som Sønderjylland. Mellemslesvig forblev ved Tyskland, og dermed opstod det moderne danske mindretal.

Mindretallene på begge sider af grænsen opfattede sig selv som tabere og havde hver især et genforeningshåb med nabolandet, som de følte sig sprogligt, kulturelt og historisk knyttet til. Danskerne i Nordslesvig blev med genforeningen til flertal og måtte finde sig til rette i denne rolle. Det tyske mindretal måtte tilsvarende finde sin rolle som mindretal, hvilket var alt andet end nemt. Ved folkeafstemningen i februar 1920 havde der været flertal for Tyskland i de tre købstæder Tønder, Aabenraa og Haderslev samt i en række landsogne. Her ville tyskerne ikke affinde sig med en grænsedragning, der ikke tog hensyn til deres selvbestemmelsesret. Det tyske mindretal krævede en grænserevision og ønskede at vende tilbage til Tyskland (Becker-Christensen 1984, 1990). Det blev fastholdt, selv om Danmark etablerede en liberal mindretalspolitik, der forsøgte at imødekomme mindretallets kulturelle, sproglige og kirkelige behov. Kravet blev radikaliseret, da nazisterne kom til magten i Tyskland i 1933, og i det tyske mindretal skete der en hurtig selvnazificering. Håbet om en grænserevision var blevet til en forventning, som aldrig blev indfriet. Nordslesvig kom ikke tilbage til Tyskland, modsat andre grænseegne med tyske mindretal, som Hitler-Tyskland annekterede. I stedet blev hele Danmark besat, og mange hundrede unge tyske fra Sønderjylland meldte sig til de ty-

ske tropper. Først med det tyske nederlag i maj 1945 og befrielsen af Danmark valgte det tyske mindretal at anerkende grænsen og erklærede sin loyalitet over for den danske konge. Det forhindrede dog ikke retsopgøret. Det førte til, at flere end 3.000 medlemmer af det tyske mindretal blev interneret og siden dømt i retsopgøret efter besættelsen, til dels på grundlag af straffelove med tilbagevirkende kraft (Bohn, Danker, og Kühl 2001). Tyske private og kommunale skoler blev lukket, bygningerne konfiskeret, og da private tyske skoler kunne genåbne fra 1946, var det uden eksamensret.

Da genforeningen af Nordslesvig i juli 1920 blev markeret med en folkefest på Dybbøl Banke, lovede regeringschefen Niels Neergaard, at de resterende danske syd for den nye grænse ikke ville blive glemte. Det blev dagen derpå bekræftet af kong Christian X., da han ved den nye grænseovergang i Kruså mødte en flok danske fra Flensborg og omegn. De opfattede sig selv som danske forposter, der levede i håbet. Håbet blev næret af støtte fra den danske stat og det danske civilsamfund, men grænsen blev aldrig flyttet. Efter 1945 oplevede det danske mindretal massiv tilstrømning, og håbet om en grænseflytning fik næring også blandt Sydslesvigaktivister i Danmark. De skiftende folketingsflertal og regeringer fastholdt dog befrielsesregeringens klare udsagn af 9. maj 1945 om, at "grænsen ligger fast" (Henningesen 2013).

Mens landegrænsen forblev fast, var de nationale og kulturelle grænser derimod meget flydende. Det danske mindretals medlemstal voksede nærmest eksponentielt de første tre år efter befrielsen. Den kulturelle hovedforenings medlemstal steg fra 2.700 i 1945 til knap 70.000 i 1948. Elevtallet i de danske skoler steg i samme tidsrum fra godt 400 til over 14.000. Det danske mindretal var blevet til en massiv hjemstavnsbevægelse, der som hovedmål havde en grænseflytning. Det skete dog aldrig. I stedet opstod en vesttysk stat i 1949, som hurtigt lagde ødelæggelserne bag sig og oplevede én lang økonomisk vækstperiode, der blev betegnet som "Wirtschaftswunder", det vesttyske økonomiske mirakel. Jo mere den vesttyske økonomi voksede, jo mindre blev den danske bevægelse. Resultatet kunne aflæses på aktivitetstallene: Midt i 1950'erne var elevtallet næsten halveret, medlemstallet i den kulturelle forening SSF var faldet til 40.000 med fortsat faldende tendens, det politiske mindretalsparti SSWs valgresultater faldt kontinuerligt siden højdepunktet ved landdagsvalget i 1947, hvor der var knap

100.000 stemmer på danske kandidater. I 1954 mistede det danske mindretal sin politiske repræsentation i landdagen i Kiel, da det med 42.000 stemmer ikke kunne klare tærsklen på 5%. Det medførte kritik og udbredt forargelse i Danmark, hvor det tyske mindretals parti i 1953 havde opnået et folketingsmandat med 9.700 stemmer. Grænsen mellem dansk og tysk, mindretal og flertal var tegnet hårdt op, selv om overgangene på mikroniveau fortsat kunne være flydende med tilgang fra, men efterhånden især med overgange til flertallene.

Den hårde grænse i øst-vest-konflikten i den Kolde Krig kom grænselandet til undsætning. Da Vesttyskland i oktober 1954 søgte optagelse i NATO, bød den danske regering det velkommen, men nævnte behovet for at finde løsninger på mindretalsproblemer i Sydslesvig. Det resulterede i den dansk-tyske mindretalsordning med et resultatpapir undertegnet af de danske og vesttyske regeringsdelegationer den 28. marts, og den 29. marts 1955 fulgte fremsættelsen af de ensidige, men indholdsmæssigt nærmest identiske København-Bonn Erklæringer om hhv. det tyske og danske mindretals status og rettigheder. Den fælles forsvars- og sikkerhedspolitiske interesse koblet med økonomisk samarbejde faciliterede en positiv udvikling i grænselandet. København-Bonn Erklæringerne fik en meget positiv virkningshistorie, som med mange små skridt og periodiske tilbageslag på afgørende vis bidrog til at fremme mindretallenes integration, men også forståelsen mellem dansk og tysk i grænselandet (Kühl 2005). Allerede ti år senere blev der første gang talt om en særlig model med europæisk signalkraft. Den slog dog først igennem 25 år senere.

Med Murens Fald i 1989 fik den dansk-tyske mindretalsmodel fornyet interesse, og de to regeringer præsenterede den endog i fællesskab på internationale konferencer (Kühl 2002). I grænselandet skete der også en tilnærmelse, hvor nye aktører og generationer kunne overvinde efterkrigstidens grænser. Flertallene gjorde i stadig højere grad brug af mindretallets tilbud, og mindretallene blev i stigende grad afhængige af, at flertallets familier valgte mindretalsinstitutioner for deres børn.

I 2001 ophørte grænsekontrollen mellem Danmark og Tyskland, da Schengenaftalen om bortfald af kontrol ved de indre EU-grænser blev implementeret. Der blev etableret vandre- og cykelstier langs den 69 km lange grænse. Passet blev tit glemt derhjemme, og

der foregik en nærmest uhindret interaktion over grænsen. EU's Interreg-programmer med stor økonomisk støtte spillede en stor rolle for grænseoverskridende projekter på mange forskellige områder. Grænselandet var blevet en grænseregion, hvor begge sider nød godt af komplementære kompetencer og komparative fordele. Den europæiske flygtningekrise i 2015 førte til genindførelsen af grænsekontrollen i januar 2016. Den åbne grænse blev vanskelig at passere ved de officielle grænseovergange. Men ind imellem bilovergangene var der fortsat fri passage. I 2019 rejste Danmark et vildsvinehegn langs hele grænsen for at holde svinepesten, der kunne true den danske svineeksport, ude af landet. Det blev af mange i grænselandet og særligt i Sydslesvig opfattet som afgrænsning, selv om der med regelmæssige afstande faktisk findes låger i hegnet, der kan åbnes og passeres uden besvær. Den symbolske virkning var dog stor, og hegnet skæmmer landskabet. Ikke desto mindre er sameksistensen som regel god og upåvirket af både grænsekontrol og vildsvinehegn. Begge lande påskønner det gode samarbejde og opfatter mindretallene som vigtige aktører, endog brobyggeri mellem de to lande og kulturer (*Magasinet Grænsen* 2020). I 2016 nævnte den danske regerings nye tysklandsstrategi eksplicit de to mindretal som værdifulde medspillere. På samme tid opstod, tilskyndet af Bertel Haarder, ideen om, at den dansk-tyske mindretalsmodel var af så stor international betydning, at den burde anerkendes som immateriel verdenskultur.

I anledning af 100-året for grænsedragningen udarbejdede de to lande med inddragelse af de to mindretal en ansøgning til UNESCO. Mindretalsmodellen og sameksistensen mellem mindretal og flertal skulle anerkendes som verdenskultur. Det var meningen, at den danske og tyske regering skulle underskrive den fælles ansøgning den 14. marts – just på 100-årsdagen for afstemningen i Zone II. Samme dag lukkede Danmark imidlertid grænsen grundet forholdsregler mod Covid-19-smitte. Grænsen blev effektivt lukket ned for alle, der ikke havde noget nødvendigt ærinde såsom arbejde eller lægebesøg. Mindretallene havde ikke noget ærinde, der afstedkom en særordning, mens pendlere kunne krydse grænsen for at komme til og fra arbejde. Alle grænseovergange blev spærret. Interaktionen blev indefrosset. I begyndelsen fandtes der udbredt forståelse for grænselukningen på begge sider af grænsen, men snart kritiserede de to mindretal i fælles erklæringer de

negative følger. De savnede forbindelse til det land, de føler sig knyttet til. De ønskede, at den gode interaktion hen over grænsen kunne genskabes. Først på 100-årsdagen for grænsedragningen den 15. juni 2020 blev grænsen genåbnet. Ved samme lejlighed holdt statsminister Mette Frederiksen en tale på Dybbøl banke, hvori hun bl.a. bekræftede løftet om, at de danske i Sydslesvig ikke skulle blive glemt. Løftet blev tilmed udvidet til også at omfatte det tyske mindretal, og på tysk udtalte hun: "Auch Ihr gehört zu Dänemark. Der er plads til alle stemmer" (Frederiksen 2020). Dermed blev grænsen mellem flertal og mindretal symbolsk ophævet, selv om der fortsat er forskel. Den sønderjyske genforening blev afsluttet, da det tyske mindretal blev fuldt inkluderet som del af det danske samfund.

Den dansk-tyske grænseerfaring rummer både tragiske og positive elementer. Grænsen opstod på baggrund af Første Verdenskrig, mindretalsordningerne på baggrund af Anden Verdenskrig og midt i den Kolde Krig. Fjendskabet blev vendt til naboskab og i mange tilfælde venskab. I 100-året for grænsedragningen fejrer begge lande og begge mindretal grænsen som en succeshistorie, som en positiv mesterfortælling. Vejen frem til udsoning og venskab i 2020 har dog været præget af genvordigheder. Ikke desto mindre bruges 1920 som et fjernt spejl, og undertiden projiceres nutidens positive grænseerfaringer tilbage til situationen for 100 år siden. Dermed forvrænges og skævvrides erfaringen imidlertid, da grænsedragningen dannede udgangspunktet for den lange, samlet set positive udvikling. Det var ikke grænsen, der skabte grænsefreden. Det var først noget, der opstod efter mange årtier.

100-året for grænsedragningen mellem Danmark og Tyskland danner bagtæppet for denne udgave af Akademisk Kvarter. I dette temanummer om grænser sættes der fokus på grænser mellem dansk og tysk, forskelle og ligheder samt på grænseerfaringer i historie, nutid, litteratur og sprog. I ti artikler belyses forskellige sider af grænseerfaringerne.

I den første artikel beskriver og diskuterer **Hans Christian David- sen** begrebsdannelsen omkring grænsedragningen, der på dansk side traditionelt omtales som genforeningen, men i lige så høj grad var udtryk for det historiske hertugdømme Slesvigs deling. Han betragter den nationale tilgang til afstemningerne for 100 år siden ud fra en globaliseret vinkel og påpeger forskellige diskurser.

Katrine Crone belyser den nationale og regionale danske identitet i Sønderjylland ved at stille skarpt på narrativerne om danskheden i årene 1920 og 1933. Hun påpeger, at der ved siden af det nationale narrativ i Danmark også fandtes et regionalt sønderjysk narrativ, som kom til at spille en stor rolle i 1933, da grænsen kom under pres fra det tyske mindretals revisionskrav.

Peter Buhrmann gør brug af interviews som afsæt for sit bidrag i anledning af grænsedragningsjubilæet. Han har ført samtaler med ti personer i grænselandet med fokus på det tyske mindretal og det danske i Sønderjylland. På denne baggrund viser hans mikroundersøgelser mentale, nationale og kulturelle mind-sets i dag, hvor spørgsmålet om identitet er meget forskelligt og mere flydende end andetsteds.

Annika Zepke giver ligeledes ved hjælp af interviews et billede af identitet i det tyske mindretal. Ud fra seks interviews med personer, der opfatter sig selv som del af mindretallet i Sønderjylland, viser hun forskellige identifikationsformer.

Martin Klatt belyser grænsedragningen ved at undersøge de økonomiske konsekvenser af Slesvigs deling, hvor markeder og baglande blev skåret over. Han stiller spørgsmålet, om grænsedragningen reelt var en økonomisk katastrofe, der betød, at en relativt velstående region blev til to yderregioner med økonomisk marginalisering fastlåst i en national konflikt.

Klaus Tolstrup Petersen belyser en ofte overset side af grænsedragningsprocessen: udstedelsen af nødpenge i årene 1919-1921. Han viser, hvordan nødpengesedler samtidig blev brugt til at fremme nationale dagsordener, og dermed kan de tolkes som midler til national propaganda.

Irene Simonsen sammenligner brugen af udråbstegnet i dansk og tysk med henblik på undervisning af tyske modersmålsbrugere i grænselandet i dansk som fremmedsprog. Hendes datasæt omfatter tyske, L1-danske (skrevet af danske modersmålstalende) og L2-danske (skrevet af studerende med dansk som fremmedsprog), mails og kommentarer skrevet af universitetsstuderende og journalister. Hun påviser forskelle i brugsfrekvensen i de to genrer og i brugen af tegnet i forskellige talehandlinger afhængigt af, om der er tale om L1- eller L2-tekster.

Christian Grund Sørensen fokuserer i sin artikel på Kaj Munks holdning til det sønderjyske spørgsmål. Herved inddrager og do-

kumenterer han ved hjælp af flere af Munks tekster en ambiguitet, der gjorde sig gældende hos Munk ift. Tyskland og det Tredje Rige. Der fremhæves, at Munk på den ene side gjorde sig stærk for at bygge (mental, åndelig) bro til nabolandet, men ligeledes også talte for et forsvarsværk og en front mod syd.

Jonas M. Hoeck undersøger, hvordan forholdet mellem menneske og natur fremstilles i den tyske forfatter Theodor Storms berømte novelle *Skimmelrytteren (Der Schimmelreiter)* (1888). Denne økokritiske læsning viser, at marsklandets mørke natur ikke hører ind under de naturlandskaber, som siden romantikken har været del af et idylliseret naturbillede. Tværtimod opfattedes det nordfrisiske og sønderjyske marskland som et uheimligt (unheimliche) sted, en udkantsnatur der ikke regnes med som del af det nationale landskab.

Johannes Nørregaard Frandsen undersøger identitetsproblematikker i grænselandet, som de fremstilles i Gynther Hansens forfatterskab. Dette er præget af forfatterens egne erfaringer med en opvækst i et hjemmetysk miljø tæt på Aabenraa, som kommer under pres i besættelses- og senere hen i efterkrigstiden. Artiklen kommer ind på romanerne *Der må være noget mere* (1983), *De flygtende* (1986) og *Lysninger* (1987), novellesamlingen *Grænser* (1987) og endelig romantrilogien *Hitler, min far og mig* (1988), *Soldaterne* (1989) og *Danskerne* (1990).

Bidragene i dette temanummer belyser grænser mellem nationer, sprog, landskaber og kulturer i hundredåret for grænsedragningen og genforeningen. De viser, at grænserne mellem dansk og tysk ikke altid er ligefremme. Der er tale om overgangszoner og hybrider frem for absolutte afgrænsninger mellem to lande, sprog og kulturer. Der findes konkurrerende diskurser og narrativer; men i forskellige sammenhæng har de forskellig vægt og relevans. Flere af bidragene omhandler og behandler identitetsspørgsmål. Det viser sig, at begrebet identitet i praksis er vanskeligt at benytte, når forskelle og ligheder skal beskrives. Det er mere relevant at tale om identifikationer, hvis intensitet varierer. I grænselandet findes der flere optioner, flere tilbud, flere alternativer. Der er ikke tale om et simpelt enten-eller, i praksis findes der både-og. Menneskene i grænselandet er ikke bundet af absolutte nationale valg. I mange sammenhænge er de relative, situations- og kontekstafhængige. De er foranderlige og påvirkelige over tid. Dermed ligger der i den sønderjyske genforening for 100 år siden tillige en nutidsrelevans,

som kan bidrage til at nuancere diskurser om nationalitet, identitet, identifikation og tilhørsforhold i grænselands mellem forskellige dominerende sprog og kulturer.

Referencer

- Becker-Christensen, Henrik. 1984. *Dansk mindretalspolitik i Nord-slesvig*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.
- Becker-Christensen, Henrik. 1990. *Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-32, I-II*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.
- Bohn, Robert, Uwe Danker og Jørgen Kühl, red. 2001. *Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-45*, Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.
- Danmark i Tyskland. Udenrigsministeriet. n.d. "Det dansk-tyske Kulturelle Venskabsår 2020." Tilgået 4. december, 2020. <https://tyskland.um.dk/da/kultur/venskabsaar2020/>
- Frederiksen, Mette. 2020. "Mette Frederiksens tale ved genforeningsarrangement 2020." *DanskeTaler.dk*. 15. juni, 2020. Tilgået 4. december, 2020. <https://dansketaler.dk/tale/mette-frederiksens-tale-ved-genforeningsarrangement-2020/>
- Genforeningen 2020. n.d. Tilgået 4. december, 2020. <https://genforeningen2020.dk/>
- Henningsen, Lars N., red. 2013. *Sydslesvigs danske historie*, 3. udg. Flensborg: Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.
- Kühl, Jørgen, red. 2005. *København-Bonn Erklæringerne 1955-2005*. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning – Syddansk universitet.
- Kühl, Jørgen, red. 2002. *En europæisk model? Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1945-2000*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.
- Magasinet Grænsen*. 2020. Særnummeret om det dansk-tyske venskabsår 2020. Nr. 4, august, 2020.
- Schultz Hansen, Hans. 2019. *Genforeningen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Noter

- 1 Der er udkommet en række bøger i anledning af genforeningsjubilæet. Schultz Hansen 2019 giver en koncis fremstilling af baggrunden.